

ASiantuntijaseminaarit ja maastoretkeilyt
puustoisten perinnebiotooppien hoidon
edistämiseksi

SEMINAARIJULKAISU

Sisällys

1. Tiivistelmä.....	3
2. Seminaarien tausta ja tarkoitus	4
3. Perinneympäristöt ja puustoisten perinnebiotooppien nykytila	5
Hakamaat	6
Metsälaitumet ja laidunnetut metsät	7
Kaskimetsät	8
Lehdesniityt	9
Lepikkoniityt.....	10
4. Puustoisten perinnebiotooppien merkitys	10
5. Perinneympäristöjen hoidon periaatteet	12
6. Puustoisten perinneympäristöjen huomioiminen metsätaloudessa	13
7. Johtopäätökset ja kehittämistarpeet.....	14
Liitteet	16

Kannen kuva: Bjornholm, Jussi Ikävalko / WWF

1. Tiivistelmä

Perinneympäristöt, kuten puustoiset hakamaat, metsälaitumet, lehdesniityt ja kaskimetsät, ovat perinteisen karjatalouden muovaamia luontotyyppisiä. Säilyäkseen ne tarvitsevat jatkuvaa hoitoa jonka toteuttamisessa ja rahoittamisessa hyvä yhteistyö edistämisorganisaatioiden, järjestöjen ja maanomistajien kesken on välttämätön.

Ympäristöhallinnon 1990-luvulla toteuttaman perinneympäristöjen kartoituksen tulokset osoittavat, että perinneympäristöjä on maassamme jäljellä vain 19 000 hehtaaria, joista puustoisia perinnebiotooppeja on 41 prosenttia. Hakamaat ja lehdesniityt ovat maamme monimuotoisimpia elinympäristöjä. Alueet ovat yleensä mosaiikkimaisia sisältäen harva puustoisia ja avoimia niittyalaikkuja. Metsälaidunten monimuotoisuus on yleensä vähäisempi.

Jotta arvokkaammat hakamaat ja metsälaitumet saadaan säilytettyä, ne tulee ensin tunnistaa metsäluonnossa. Tähän tarjoavat apua ympäristöministeriön raportti perinneympäristöistä, juuri julkaistut metsien monimuotoisuusohjelman luonnonsuojelubiologiset kriteerit sekä perinneympäristöjen hoitokortit. Lisäksi tarvitaan rahoitusta käytännön hoitotöiden suorittamiseen. Maataloudesta toimeentulonsa hankkiville on tarjolla perinneympäristöjen kunnostukseen ja hoitoon maatalouden erityistukien kautta tukea enintään 420 euroa/ha.

Erityistä neuvontaa ja uusia tukimuotoja tarvitsevatkin ne metsänomistajat, jotka eivät ole maanviljelijöitä. Myös kestävä metsätalouden rahoituslain tukimuotoja on mahdollista hyödyntää puustoisten perinneympäristöjen hoidossa. Nämä kohteet luetaan metsätaloudessa muihin arvokkaisiin elinympäristöihin.

Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelma, Metso, on uusin hoidon ja suojelun rahoituskeino. Ohjelman rahoituskeinovalikoiman avulla voidaan kohdistaa suojelutoimia kohteisiin, joissa on puustoisten perinneympäristöjen rakennepiirteitä ja lajistoarvoja, esimerkiksi osana luonnonarvokauppaa.

Perinneympäristöjen hoitotoimet onkin syytä keskittää ympäristöihin, joissa perinteisen maankäytön loppumisesta on kulunut mahdollisimman lyhyt aika ja ominaisia rakennepiirteitä sekä lajistoa on vielä jäljellä. Metsäisten perinneympäristöjen huomioon ottamista ja tunnistamista esimerkiksi metsäsuunnittelussa tulisi parantaa.

Metsätalouden kehittämiskeskus Tapio ja Suomen WWF järjestivät lokakuussa 2003 kolme asiantuntijaseminaaria ja maastoretkeilyä, joissa oli mukana yhteensä noin 140 osanottajaa eri aloilta. Tilaisuudet olivat: Kuhmoinen 9.10.2003, Tammisaari 14.10.2003, ja Salo 16.10.2003.

Tähän seminaarijulkaisuun on koottu asiantuntijoiden alustukset ja työryhmien tulokset, sekä laadittu yleinen katsaus puustoisten perinneympäristöjen määristä, tilasta ja niiden huomioon ottamisesta metsätalouden suunnittelu- ja käytännön hoitotoimissa.

2. Seminaarien tausta ja tarkoitus

Ympäristöhallinnon valtakunnallisessa perinnemaisemaprojektissa 1992-1997 kartoitettiin perinneympäristöjä sekä selvitettiin niiden nykytilaa ja hoitotarvetta. Perinnemaisemaprojektin loppuraportti valmistui vuonna 2001. Kartoituksen tulokset on julkaistu myös 16 alueellisessa perinnemaisemaraportissa.

Tulokset osoittavat, että perinneympäristöjä on maassamme enää jäljellä noin 19 000 hehtaaria. Ne vähenevät edelleen huolestuttavasti, minkä seurauksena monet eliölajit ovat muuttuneet uhanalaisiksi. Puustoisia perinnebiotooppeja inventoidusta alasta on seuraavasti: metsälaitumia 29%, hakamaita 10% ja kaskimetsiä 2%, eli yhteensä peräti 41 % kaikista perinnebiotoopeista.

Uudenmaan ympäristökeskuksessa on laadittu perinnebiotooppien hoitokortit (9 erilliskorttia). Maatalouden neuvontaorganisaatioissa on lisäksi käytössä käytännönläheisiä oppaita maatalouden piirissä oleville perinnebiotoopeille. Metsäasiantuntijoiden osallistuminen puustoisten perinnebiotooppien hoito- ja suojeluhankkeisiin on tähän asti ollut vähäistä.

Valtioneuvoston hyväksyi syksyllä 2002 Etelä-Suomen metsien monimuotoisuuden turvaamisen toimintaohjelman (METSO). Ohjelman tarkoituksena on nykyistä paremmin turvata metsäisille luontotyypeille ja uhanalaisille lajeille tärkeitä elinympäristöjä ja metsien rakennepiirteitä. Näihin kuuluvat myös puustoiset perinnebiotoopit. METSO-ohjelman toteuttamisen tueksi laadituissa luonnonsuojelubiologisissa kriteeristöissä on tarkemmin määritelty säilytettävien puustoisten perinnebiotooppien valintakriteerit.

Tapion ja WWF:n järjestämien seminaarien päätavoitteena oli luoda ja edistää yhteistyötä metsä-, maatalous- ja ympäristöviranomaisten sekä maanomistajien välillä ennen kaikkea yksityismaiden puustoisten perinnebiotooppien tunnistamisessa, hoidon suunnittelussa ja toteuttamisessa sekä niiden monimuotoisuuden arvostamisessa. Seminaarien kautta pyrittiin lisäämään metsäasiantuntijoiden ja suunnittelijoiden tietämystä erityisesti perinneympäristöjen monimuotoisuusarvoista ja niiden huomioon ottamisesta metsätaloudessa.

Seminaarit järjestettiin yhden päivän mittaisina asiantuntijaseminaareina ja maastoretkeilyinä kolmella paikkakunnalla; Kuhmoisissa 9.10.2003, Tammisaaressa 14.10.2003 ja Salossa 16.10.2003. Maa- ja metsätalousministeriö rahoitti seminaarisarjan toteuttamisen. Tilaisuudet olivat ilmaisia ja tarkoitettuja laajasti kaikille asiasta kiinnostuneille ja sidosryhmille.

Seminaareissa järjestettiin työryhmätyöskentelyä, jossa kehitettiin ehdotuksia tehokkaamman tieto-aidon vaihdon ja yhteistyön toteuttamiseen maa- ja metsätalouden sekä ympäristöalan kesken. Tilaisuuksien erityistavoitteena on parantaa puustoisten perinnebiotooppien huomioonottamista metsäsuunnittelussa ja metsällisten toimenpiteiden toteuttamisessa.

Seminaarin maastokohteilla esiteltiin kullekin alueelle luonteenomaisia hakamaita, metsälaitumia tai kaskimetsiä sekä niiden ominaispiirteitä säilyttäviä hoitomenetelmiä. Tiedotusvälineiden edustajia olivat mukana seminaarien asiantuntijaluennoilla ja jokaisella maastokohteella.

Järjestetyistä yhteistyöseminaareista oli useita lehtiartikkeleita ja asiantuntijoita haastateltiin niin radiossa kuin televisiossa. Seminaarit nostivat puustoisten

perinnebiotooppien arvostusta ja samalla lisäsi merkittävästi yleistietämystä maamme perinnebiotoopeista ja -maisemista. Metsä-, maatalous- ja ympäristöviranomaisten ja neuvontajärjestöjen yhteiset seminaari- ja maastokoulutustilaisuudet tutustuttavat myös toimijat toisiinsa.

3. Perinneympäristöt ja puustoisten perinnebiotooppien nykytila

Perinnebiotoopit ovat perinteisten maankäyttömuotojen, kaskeamisen, laidunnuksen, niiton ja lehdestyksen muovaamia elinympäristöjä. Ne voidaan jakaa mm. avoimiin ja puustoihin perinnebiotooppeihin. Avoimiin perinnebiotooppeihin kuuluvat kedot, nummet, tuoreet niityt ja erilaiset rantaniityt. Puustoihin kuuluvat puolestaan kaskimetsät, hakamaat, lehdes- ja lepikkoniityt sekä metsälaitumet.

Perinnebiotooppien "kulta-aikaa" elettiin 1800-luvun lopulla asti, jolloin niityiltä kerättiin karjalle talvirehua ja karja laidunsi vapaasti tilojen lähistön hakamailla ja kaukaisemmillä metsälaitumilla. 1880-luvulla niittyjä olikin noin 1,6 miljoonaa hehtaaria ja pysyviä peltoja vain 800 000 hehtaaria. Tästä ajanjaksosta niityt ja hakamaat ovat vähentyneet 2000-luvulle tultaessa murto-osaan.

Tärkeimpinä syinä vähentymiseen ovat maatalouden tehostuminen, niittyjen raivaus viljelymaaksi, viljelynurmiin siirtyminen, alueiden umpeenkasvu tai metsittäminen niiton ja laidunnuksen loputtua sekä rehevöityminen. Muita syitä ovat mm. rakentaminen, ojittaminen ja torjunta-aineiden käyttö maataloudessa.

Ympäristöministeriön teettämän valtakunnallisen perinneympäristökartoituksen mukaan maassamme on jäljellä enää 18 640 hehtaaria perinneympäristöjä (taulukko1). Eniten perinneympäristöjä on jäljellä Lounais-Suomessa ja vähinten Etelä-Karjalassa.

Kuva: Jussi Ikävaiko / WWF

Kuva 1. Tammihaka Paraisten Lenholmassa.

Taulukko 1. Suomen arvokkaiden inventoitujen perinnebiotooppien pinta-alan (ha) jakautuminen maakunnittain ja luontotyyteittäin sekä kohteiden lukumäärä maakunnissa. Entisiä peltoja voi jossain määrin sisältyä niittyjen pinta-alaan. Puustoiset perinnebiotoopit on merkitty lihavoinnilla. (Lähde: Maarit Vainio, Hannele Kekäläinen, Aulikki Alanen ja Juha Pykälä, 2001: Suomen perinnebiotoopit, Perinnemaisemaprojektin valtakunnallinen loppuraportti. Suomen ympäristö 527, 163 s.)

Maakunta	Nummi	Kallio- keto	Keto	Tuore- niitty	Meren- ranta- niitty	Järven ja joen ranta- niitty	Tulva- niitty	Suo- niitty	Haka	Metsä- laidun	Kaski- metsä	Lehdes- niitty	Muu	Pinta-ala yhteensä	Kohteiden lukumäärä
	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	ha	kpl
ETELÄ-KARJALA		3	5	24		3			26	20			27	108	84
KYMENLAAKSO		13	4	27	29	9			25	30	4		28	169	102
UUSIMAA		44	22	129	172	151			124	372			57	1071	289
VARSINAIS-SUOMI	199	63	114	611	408	62			350	734		18	403	2962	448
SATAKUNTA		31	29	99	241	42			175	435		5	98	1155	280
KANTA-HÄME		4	9	78		21			65	273			51	501	134
PÄIJÄT-HÄME		15	8	96		91			59	226	18		63	576	101
PIRKANMAA		15	10	159		127			196	342	14		41	904	311
KESKI-SUOMI		< 0,5	3	62		63			89	439	16		70	742	192
ETELÄ-SAVO		2	8	106		30			95	266	91		74	672	186
POHJOIS-SAVO		2	3	127		46			153	611	16		58	1016	191
POHJOIS-KARJALA		2	11	92		4			75	122	131		12	449	197
KAINUU		2	9	85	0	38	14	4	183	786	11		113	1245	208
ETELÄ- POHJANMAA JA POHJANMAA	8	4	15	101	142	36		513	117	260			118	1314	275
KESKI-POHJANMAA	17		7	52	228	20	10	430	45	52			228	1089	146
POHJOIS- POHJANMAA	19	< 0,5	11	70	668	28	139	1215	58	307			86	2601	268
LAPPI		1	81	143	6	10	944	245	82	196			358	2066	282
Yhteensä	243	201	349	2061	1894	781	1107	2407	1917	5471	301	23	1885	18640	3694

Hakamaat

Hakamaat ovat maanviljelystilakeskusten läheisyyteen perustettuja harvapuustoisia laidunmaita. Puuston latvuspeittävyys hakamailla on alle 35 %. Hakamaat ovat usein kivikkoisia, sillä niiden hoito perustuu laidunnukseen. Hakamaille on tyypillistä puiden väleissä olevat avoimet niitty- ja ketoalueet. Hakamaat rajoittuvat usein rantaniittyihin.

Hakamaiden pensaskerrokseen kuuluu kataja, lehtokuusama ja muut pensaslajit. Hakamaiden valtapuina voivat olla koivu, harmaaleppä, mänty ja jalopuut (mm. tammi, pähkinäpensas ja saarni). Arvokkaimmilla hakamailla on järeitä lahopuita. Tyypillistä on lisäksi puuston iän vaihtelu. Hakamaiden puilla on usein vankat alaoksat. Maamme vallitsevin hakamaatyyppi on sekapuustoiset hakamaat.

Hakamaan valtapuustolla on suuri merkitys kasvillisuuden koostumuksen kannalta. Hakamaiden kenttäkerroksen lajistoon kuuluvat mosaiikkimaisesti vuorottelevat metsä- ja niittykasvit. Hakamaiden yleisimpiä lajeja ovat nurmiröllä, nurmi- ja metsälauha, lampaannata, siankärsämä ja poimulehdet. Niittyaikeilla yleisiä ovat mm. jäkki, nurmitatar, ahomatara ja niittyhumala. Metsäkasvillisuutta edustavat usein valkovuokko, metsäkastikka ja oravanmarja.

Kuva: Elja Hagelberg

Kuva 2. Hakamaa Halikossa Kuusjoen varrella

Hakamaat ovat tuoreiden ja kosteiden niittyjen jälkeen yleisin perinnemaisematyyppi. Arvokkaaksi luokiteltuja hakamaita on maassamme jäljellä hieman alle 2000 hehtaaria. Arvokkaita hakamaita on eniten Varsinais-Suomessa, missä myös niiden keskimääräinen koko on suurin (2,8 ha). Lukumäärällisesti eniten hakamaita on Pirkanmaalla. Lounais-Suomesta löytyvät maamme harvat jalopuuhakamaat (tammi ja saarni). Koivuhakoja on eniten Keski-Suomessa ja harmaaleppähakoja itäisessä Suomessa. Mäntyhakoja löytyy mm. Hankoniemeltä ja Keski-Suomesta.

Metsälaitumet ja laidunnetut metsät

Metsälaidunten ja hakamaiden erottaminen toisistaan on toisinaan vaikeaa. Yleissääntönä pidetään että metsälaidunten puusto on tiheämpää kuin hakamaiden (eli puuston latvuspeittävyys on yli 35 %). Lisäksi metsälaidunten aluskasvillisuudessa vallitsevat metsälajit. Metsälaitumilla on kuitenkin myös avonaisempia niitty laikkuja. Laidunnuksen johdosta metsälaitumilla heinät ovat runsastuneet normaaliin metsätalousmaahan verrattuna. Laidunnetut metsät eivät poikkea tavallisista talousmetsistä eikä niillä ole merkittäviä avoimia niitty laikkuja.

Edustavilla metsälaitumilla on talousmetsää vaihtelevampi puuston rakenne. Puusto on eri-ikäistä ja erikokoista sekä koostuu useista puulajeista. Lisäksi niiltä löytyy usein isoja muurahaispesiä sekä monipuolinen sienilajisto. Laidunnetuissa metsissä laidunpaine on yleensä niin alhainen, että sillä ei ole suoranaista vaikutusta kasvillisuuteen, ja metsät ovatkin pääasiallisesti metsätaloukseen käytössä.

Valtakunnallisessa perinnemaisemien kartoituksessa edustavia metsälaitumia löytyi varsin vähän. Kartoituksessa metsälaitumiksi laskettiin alueet, jotka ovat karjan laidunnuksessa tai alueet joilla oli vielä selviä merkkejä laidunnuksesta. Inventoiduista kohteista 85 % oli laidunnuksessa. Suurin osa inventoiduista perinnebiotooppien pinta-alasta on metsälaitumia, lähes 5500 hehtaaria eli 29 % kokonaisalasta. Lukumäärällisesti niitä on kuitenkin vähemmän kuin tuoreita niittyjä ja hakamaita. Metsälaitumet ovatkin yleensä laajempia kuin hakamaat.

Metsälaitumia on eniten jäljellä Satakunnassa ja Pirkanmaalla. Pinta-alaltaan eniten metsälaitumia on kuitenkin Kainuussa. Myös Pohjois-Savossa, Keski-Suomessa ja Kanta-Hämeessä metsälaitumia on yli puolet perinnebiotooppien pinta-alasta. Varsinais-Suomessa ja Etelä-Pohjanmaalla metsälaitumet painottuvat saaristoon ja rannikolle. Sisämaan peltoviljelyalueilla niitä on vähän.

Suuressa osassa maata metsälaidunten enemmistönä ovat kuusivaltaiset mustikka- tai käenkaali-mustikka-tyypin kangasmetsät. Lounais-Suomessa ja Hämeessä on runsaasti lehtomaisia metsälaitumia. Saaristossa puolestaan on myös kallioisia lähinnä lampaiden käyttämiä metsälaitumia. Keski-Suomessa on useita seka- ja koivumetsälaitumia.

Metsälaidunten laatu maassamme on varsin heikko, sillä suurin osa niistä on otettu metsätalouden piiriin ja kohteet ovat menettäneet ominaispiirteitään. Lisäksi monin paikoin metsälaitumille tuodaan rehevöittävää lisärehua tai ne ovat nurmilaitumiin yhteydessä olevia karjan oleilualueita tai yölaitumia. Lisäksi useilla nykyisillä metsälaitumilla puuston on verrattain tasaikäistä ja vähälajista.

Metsälaidunten laji riippuu ensisijaisesti metsätyypistä. Laidunnus näkyy heinien ja ruohojen osuuden lisääntymisenä niittyaukoilla ja metsälaitteilla. Niillä kasvat mm. metsä- ja nurmilauha, metsäkastikka ja nurmirölli. Ruohoista aukoilla kasvavat yleisimmin ahomansikka, nurmitädyke, päivänkakkara sekä niittyleinikki. Niittyihin verrattuna metsälaidunten kasvillisuus on niukka lukuun ottamatta lehtomaisia metsälaitumia.

Kuva: Timo Laine

Kuva 3. Valkoselkätikka viihtyy vanhoissa kaskimetsissä.

Kaskimetsät

Kaskeaminen on vanha pellon raivausmuoto, joka otettiin Suomessa käyttöön jo tuhansia vuosia sitten. Viljan- ja juurestenviljelyn jälkeen kaskimaita hoidettiin laiduntamalla usean vuoden ajan. Kaskan ollessa n. 30-vuotias perustettiin kaskipelto uudestaan polttamalla alueen puusto.

Kaikki maamme kaskimetsät ovat jäänteitä vanhoista kaskista. Kaskeamista ei enää Suomessa harjoiteta lukuun ottamatta pieniä esimerkiksi suojelualueiden yhteydessä ylläpidettyjä kaskialueita. Viimeiset varsinaiset kaskisavut nousivat taivaalle 1960-luvulla Pohjois-Savossa. Kaskeaminen olikin pitkään yleisin viljelymuoto erityisesti Itä-Suomessa.

Maamme kaskimetsät ovat lehtipuuvaltaisia metsiä, joiden valtapuina ovat useimmiten koivut ja toisinaan harmaaleppä. Kaskimetsien kasvilajistolle on tyypillistä kangasmetsälajiston rinnalla runsaina esiintyvät heinät ja ruohot. Kaskimetsien tyyppilajeja ovat mm. peurankello, ruusuruoho, ahomansikka ja ahopukinjuuri. Vanhat kaskikoivikot ovat uhanalaisen valkoselkätikan suosimia elinympäristöjä.

Kaskimetsiä on jäljellä n. 300 hehtaaria. Näistä suurin osa sijaitsee Pohjois-Karjalassa ja Etelä-Savossa. Yksittäisiä kaskimetsiä on myös Kymenlaaksossa, Päijät-Hämeessä, Pirkanmaalla, Keski-Suomessa ja Pohjois-Savossa.

Lehdesniityt

Lehdesniityt ovat puustoisia niittyjä, joilla niitty laikut ja puu- pensasryhmät muodostavat mosaiikin. Puuston ja pensaiden peittävyys on n. 1/3 ja niittyalaa n.2/3. Lehdesniityille on tyypillistä vanhat kynttelikkömäisesti haarautuneet lehdespuut. Lehdesniityillä suositaan nopeasti hajoavaa lehtikariketta tuottavia pensaita ja lehtipuita. Lehdesniityt ovat olleet ennen tärkeitä rehuntuotanto- alueita. Ennen laidunnusta niityt niitetään. Syksyllä on lisäksi lehdestetty eli oksittu lehtipuita, joista on koottu kerppuja erityisesti lampaiden talvirehuksi. Keväällä niityt siivotaan niittokuntoon.

Kuva: WWF

Kuva 4. Lehdesniityn hoitoa Nauvon Boskärissä

Lehdesniittyjen yleisimpiä puita ovat tervaleppä, koivu, pihlaja, saarni ja pähkinäpensas. Havupuut eivät kuulu lehdesniityille. Lehdesniittyjen kasvillisuus on monipuolista, sillä siinä yhdistyvät niittyjen ja lehtojen lajit. Tyypillisiä putkilokasveja

ovat mm. vuokot, kevätesikko, lehtomaitikka, verikurjenpolvi, mäkimeirami ja sikoangervo.

Lepikkoniityt

Lepikkoniityt ovat Perämeren rannikon nuoriin lepikkoihin raivatut niityt sekä Kainuun vaarajakson lepikkoniityt, jotka olivat puistomaisiksi raivattuja niittyjä. Varsinaisia lepikkoniittyjä ei enää ole maassamme jäljellä.

4. Puustoisten perinnebiotooppien merkitys

Perinneympäristöt ovat runsaslajisimpia elinympäristöjä maassamme. Niiden vähenemisen myötä myös niihin sidoksissa oleva lajisto on harvinaistunut. Vuoden 2000 uhanalaisarvion mukaan perinneympäristöt ja muut kulttuuriympäristöt ovat metsien jälkeen toiseksi tärkein uhanalaisten lajien elinympäristö. Maamme uhanalaisista lajeista 28 %:n ensisijainen elinympäristö on perinneympäristö, kun vastaava luku vuonna 1991 oli 21 %. Kaikista elinympäristöistä perinneympäristöjen lajisto on tulosten mukaan eniten uhanalaistunut. Hävinneistä lajeista suurin osa onkin tällä hetkellä perinneympäristöjen lajeja.

Niittyjen, laidunten ja muiden kulttuuriympäristöjen uhanalaisista lajeista tärkeimpiä eliöryhmiä ovat sirkat ja kaskaat (90 % uhanalaisista lajeista), pistiäiset (72,1 % uhanalaisista lajeista), perhoset (61,4 % uhanalaisista perhosista), luteet (47,1 % uhanalaisista luteista), putkilokasvit (35,5 % uhanalaisista putkilokasveista), kovakuoriaiset (35,4 % uhanalaisista lajeista), sienet (13,5 % uhanalaista sienistä) (taulukko 2.).

Putkilokasveistamme yli puolen arvioidaan hyötyvän niitosta ja laidunnuksesta. Niittoniityillä ja laidunnetuilla tuoreilla niityillä pelkästään putkilokasvien lajimäärä voi nousta yli 40 lajiin/m². Putkilokasvien lisäksi niityillä ja kedoilla esiintyy myös runsas muu lajisto, erityisesti perhoset, pistiäiset, kovakuoriaiset ja sienet. Monet perhoset ja pistiäiset ovat riippuvaisia avoimista ja aurinkoisista elinympäristöistä. Kovakuoriaisten joukossa puolestaan on useita lahoppuilla eläviä lajeja, erityisesti lajeja jotka ovat riippuvaisia jaloppuista. Lehtipuuvaltaisilla hakamailla ja metsälaitumilla on monipuolinen sienilajisto.

Puustoisista perinnebiotoopeista lajistoltaan monimuotoisimpia ovat lehdesniityt ja hakamaat, joilla esiintyy myös eniten uhanalaisia lajeja. Hakamaiden niittyaukoilla viihtyvät niitylajit. Lisäarvoa hakamaille tuovat vanhat lehtipuut, joiden rungoilla viihtyvät monet valoa vaativat sammaleet ja jäkälät. Lahoppuusta hyötyvät lisäksi monet kovakuoriaiset. Lehdesniityt ovat usein vielä avoimempia kuin hakamaat, joten niiden merkitys niitylajistolle on suuri. Vanhat lehdespuut ovat jo sinällään arvokkaita ja harvinaisia. Vanhat lehtipuut ja lehdespuut tarjoavat myös pesäpaikan monille linnuille mm. tikoille.

Kaskimetsät ovat usein vanhoja koivikoita, joissa viihtyy mm. uhanalainen valkoselkätikka. Metsälaidunten merkitys luonnon monimuotoisuudelle on melko vähäinen, sillä suurin osa metsälaitumistamme on siirtynyt metsätalouden käyttöön.

Taulukko 2. Uhanalaisten (Uh) ja hävinneiden (Hä) lajien määrä eri kulttuuriympäristöissä vuoden 2000 uhanalaisten lajien arvion mukaan. (Lähde: Rassi, P., Alanen, A., Kanerva, T. & Mannerkoski, I. (toim.) 2001: Suomen lajien uhanalaisuus 2000. – Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus, Helsinki, 432 s.

	Putkilo- kasvit		Itiökasvit		Jäkälät		Sienet		Nisäkkäät		Linnut		Perhoset		Kova- kuoriaiset		Pistiäiset		Kaksi- siipiset		Yhtäläis- siipiset		Luteet		UH Yht.	Hä Yht.
	Hä	Uh	Hä	Uh	Hä	Uh	Hä	Uh	Hä	Uh	Hä	Uh	Hä	Uh	Hä	Uh	Hä	Uh	Hä	Uh	Hä	Uh	Hä	Uh		
Kuivat niityt ja kedot	1	23				1		13					4	57	18	43	8	26	1	2		7		14	189	33
Tuoreet niityt		8												6											14	0
Hakamaat, lehdesniityt, metsälaitumet		10				5	1	17						7	3	16	1	8							63	5
Kosteat niityt ja ojanpientareet		5					2				1	1		1	2	9									16	5
Rannat	3	14	2	4				2				2		11	3	19		1							53	8
Ojat ja muut kaivannot		3	4																						3	4
Viljelymaat			5								1	1	2	1	1	2									5	9
Puistot, pihamaat, puutarhat			1		1	3	1	5		1		2	3	5	2	8		2				2		2	30	8
Ruderaattialueet (jättömaat, teiden ja ratojen penkat)		1											2	58	2	25		11							96	4
Rakennukset					1	1			1						1	1									2	4
Muut perinneympäristöt													1	2				1							3	1
Yhteensä	4	64	12	4	2	10	4	37	1	1	2	6	12	148	32	123	9	49	1	2	0	9	0	16	474	81
Yhteensä kaikissa elinympäristöissä	7	180	25	142	24	99	18	275	2	7	3	32	25	241	54	347	13	68	4	12	0	10	2	34	1505	186

5. Perinneympäristöjen hoidon periaatteet

Perinneympäristöt vaativat vuosittaista hoitoa, sillä ilman hoitoa ne alkavat kasvamaan umpeen. Umpeenkasvun vauhti riippuu perinnebiotooppityypistä sekä maan perän ravinteisuudesta. Ravinteikkailla mailla umpeenkasvu on nopeinta.

Perinneympäristöjen hoidon kannalta merkittävintä on negatiivisen ravinnetalouden mukainen hoito. Tällöin alueelta poistuu enemmän ravinteita kuin sinne tulee. Yleisesti tärkeimmät hoitomuodot ovat laidunnus, niitto, kevätsiivous, raivaus ja lehdestys.

Laidunnus on kaskimetsien, hakamaiden ja metsälaidunten ensisijainen hoitomuoto. Ennen laidunnusta alue tulee peruskunnostaa sekä aidata. Peruskunnostus edellyttää maisemarakenteen muovaamista kulloisenkin perinnemaisematyyppin mukaisesti. Metsälaitumilla se tarkoittaa niittyaukkojen avaamista, ja monipuolisen puuston rakenteen luomista. Hakamailla peruskunnostus vaatii suurempia toimenpiteitä kuin metsälaitumilla. Lisäksi tulisi suosia vanhoja puita sekä monipuolista puulajistoa. Pensaskerroksen raivaamiseen kuuluu mm. katajien ja muiden pensaiden harvennus. Hakamailla säilytetään vain yksittäisiä isoja kuusia lähinnä karjan suojapuina, muuten kuuset poistetaan hakamailta.

Lehdesniittyjen hoito poikkeaa muiden puustoisten perinnebiotooppien hoidosta. Lehdesniityt niitetään ennen laiduntamista. Niittoa ennen lehdesniityillä suoritetaan kevätsiivous huhti-toukokuussa. Kevätsiivouksen kuuluu puunoksien kerääminen ja haravoiminen. Niitto edellyttää että niittopohja on mahdollisimman tasainen. Tämän takia kunnostuksen yhteydessä lehdesniityiltä poistetaan kivet ja kannot. Niitto suoritetaan heinäkuussa. Niittojäte tulee ehdottomasti korjata pois. Niiton jälkeen lehdesniittyjä laidunnetaan. Muilla puustoisilla perinnebiotooppeja ei niitetä, joten laidunnus aloitetaan keväällä ja sitä jatketaan mielellään koko laidunkauden ajan myöhään syksyyn.

Lehdesniittyjen puita myös lehdestetään. Yleisimpiä lehdespuita ovat lepät, koivut, pihlajat ja saarnet. Lehdestys edellyttää lehdespuiden latvomista. Latvomisen tehdään 2-4 metrin korkeudelta syksyllä. Muutaman vuoden jälkeen latvomisesta puut lehdestetään eli oksitaan elo-syyskuussa. Oksat kerätään kerpuiksi ja säilötään erityisesti lampaiden talvirehuksi. Myös hakamaiden puita on aikoinaan lehdestetty. Koska alueita ei ole niitetty eivät ne ole lehdesniittyjä.

Tärkeimmät laiduneläimet puustoisten perinnebiotooppien hoidossa ovat nautaeläimet ja lampaat. Lampaat soveltuvat kuiville alueilla, kun taas naudat viihtyvät kosteammillakin paikoilla. Nautaeläimistä erityisesti liharodut ovat hyviä laiduneläimiä, mutta myös maitonautahiehot ovat soveliaita. Hevoset ovat myös mahdollisia hakamaiden laiduntajia.

6. Puustoisten perinneympäristöjen huomioiminen metsätaloudessa

Maataloudesta toimeentulonsa hankkiville on tarjolla perinneympäristöjen kunnostukseen ja hoitoon tarkoitettua maatalouden erityistukea. Metsänomistajille vastaavia tukimuotoja on tarjolla vähemmän, kun he haluavat kunnostaa ja hoitaa puustoisia perinneympäristöjään. Neuvontaa ja uusia tukimuotoja tarvitsevatkin ne metsänomistajat, jotka eivät ole maanviljelijöitä. Yleisesti ottaen, maanomistaja päättää maankäyttömuodon, jonka mukaan myös hoitotoimenpiteiden rahoitusmahdollisuudet ratkeavat.

Puustoisten perinneympäristöjen hoitokohteet ovat myös lähes aina maa-alueilla, joilla metsälaki ohjaa metsänkäsitelyä. Metsälain 6 § antaa mahdollisuuden hoitaa kohdetta ylläpitämällä monimuotoisuutta ja erityispiirteitä.

Puustoiset perinnebiotoopit luetaan metsätaloudessa muihin arvokkaisiin elinympäristöihin, ja niiden hoito voidaan silloin rahoittaa myös kestävän metsätalouden rahoituslain mukaan metsänomistajien ympäristötukena ja metsäluonnonhoitohankkeena.

Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelmassa (METSO) puustoiset perinnebiotoopit ovat todettu erityisen merkittäviksi metsien monimuotoisuuden säilyttämisessä ja ylläpitämisessä. Metso-ohjelma antaakin tulevaisuudessa mahdollisuuden laajentaa puustoisten perinnebiotooppien huomioon ottamista metsätaloudessa. Vuonna 2004 käynnistyi Satakunnassa ensimmäisten perinneympäristökohteiden hoitotoimet pilottihankkeiden muodossa.

Metso-ohjelman luonnonsuojelubiologisessa kriteeristössä puustoiset perinneympäristöt on määritelty seuraavasti:

Puustoisten perinneympäristöjen luonnonsuojelubiologiset kriteerit

Ensisijaiset rakennekriteerit:

- kohteessa on puustoisten perinneympäristöjen rakennepiirteitä, kuten kookkaita lahovikaisia jalopuita tai muita lehtipuita sekä mosaiikkimaisesti niittykasvillisuutta.
- kohteessa on edustavia perinnekasvillisuuskuvioita ja perinnebiotooppien tyypillisiä lajeja.

Sijaintikriteeri (näitä tarkastellaan mikäli kohde täyttää vähintään yhden ensisijaisen rakennekriteerin):

- kohteen lähiympäristö on ollut pitkään laidunkäytössä
- kohde täydentää hoidettujen avoimien perinnebiotooppien muodostamaa aluekokonaisuutta

Täydentävät kriteerit:

- uhanalaisten tai vaateilaiden lajien esiintymät.
- kohteen rakennepiirteiden säilymistä ja perinnebiotooppien lajiston esiintymistä mahdollista edistää kunnostus- ja hoitotoimin.
- kohteessa hoitotoimenpitein säilytetty metsäniitty, hakamaa, metsälaidun tai kaskilaidun.
- maa- tai kallioperässä kalkkivaikutusta.

7. Johtopäätökset ja kehittämistarpeet

Perinneympäristöjä löytyy kaikkien maanomistajien mailla. Kun maanomistajana on valtio, kunta, seurakunta tai metsäteollisuusyrittäjä, perinneympäristöt kartoitetaan useimmiten metsäsuunnittelun yhteydessä. Julkinen maanomistajataho haluaa yleensä säilyttää, suojella ja hoitaa omistuksessaan olevia vanhoja perinneympäristöjä. Valitettavasti tarvittava työvoima monesti puuttuu. Usein puuntuotantoarvoja on painotettu enemmän jolloin alueiden on annettu kasvaa umpeen tai ne on metsitetty.

Monitavoitteisen metsäsuunnittelun ja ympäristöhoidon korostumisen myötä julkiset metsänomistajat ovat viime aikoina tarkemmin kartoittaneet ekologiset ja sosio-kulttuuriset arvot ja etsineet keinoja puustoisten perinnebiotooppien säilyttämiseksi. Merkittävänä keinona on noussut esille perinnebiotooppialueiden vuokraaminen aktiivisille maanviljelijöille, jolloin ne on saatu takaisin perinteisen hoidon piiriin.

Yksityisen maanomistuksen osalta ongelmat ovat erilaiset. Maaseudun autioitumisen, maanviljelyksen keskittymisen ja aktiivisten maanviljelijöiden lukumäärän vähenemisen myötä monet arvokkaat perinneympäristöt uhkaavat metsittyä, tai ne otetaan tehokkaamman maanviljelyksen piiriin. Maamme lainsäädäntö sekä maatalous-, metsä- ja ympäristöalojen hallinnollisen yhteistyön vähyys ovat lisäksi rajoittaneet perinneympäristöjen hoidon suunnittelua. Hoidon rahoittaminen on rajoittunut koskemaan pääosin maataloutta elinkeinonaan pitäviä aktiivisia maanviljelijöitä. Edistämisorganisaatioiden yhteistyö perinneympäristöjen hoidon alueellisten päärahoittajatahojen, TE-keskusten kanssa, on ollut liian vähäistä.

Todettujen ongelmien ratkaisemiseksi tuotiin seminaareissa esille neuvonnan, tiedottamisen ja koulutuksen lisäämistä maatalous-, metsä- ja ympäristösektorien välillä. Lisäksi tulisi selvästi parantaa koordinaatiota organisaatioiden ja rahoittajatahojen välillä, ja paremmin sovittaa yhteen erilaiset rahoitus- ja tukimuodot, kuten esimerkiksi maatalouden erityisympäristötuki, kestävä metsätalouden ympäristötuki, ja Metso-ohjelman uudet vapaaehtoiset suojelukeinot yksityismetsissä. Koulutus luonnonvaraoppilaitoksissa, ammattikorkeakouluissa ja yliopistoissa on myös hyvin merkittävässä asemassa perinneympäristöjen arvojen ymmärtämisessä ja niiden säilyttämisessä.

Ne metsänomistajat, jotka omaehtoisesti haluavat säilyttää ja hoitaa puustoisia perinneympäristöjään voivat sen tehdä metsälain 6§:n pykälän nojalla, joka sallii erityiskohteen ominaispiirteiden mukaiset hakkuutavat. Toisena vaihtoehtona yksityismetsänomistaja voi tulevaisuudessa Metso-ohjelman puitteissa tarjota puustoisen perinneympäristön luonnonarvokauppakohteena, jolloin valtio korvaa puuntuotannon menetykset tietyn määräjän kohteen ympäristöarvojen säilyttämiseksi.

Maanomistaja on avainasemassa kaikissa perinneympäristöjen säilyttämisen ja hoidon toteuttamisen edistämistoimissa. Maanomistaja vaikuttaa päätöksillään esimerkiksi maankäyttömuotoon, josta osaltaan riippuu mitä lainsäädäntöä sovelletaan, ja mitä rahoitusmahdollisuuksia voidaan kohteen hoidossa hyödyntää.

Tällä hetkellä perinneympäristöjen käytännön hoitotarpeiden kartoittamiseen, hoidon suunnitteluun ja toteutukseen, sekä jatkohoitoon osallistuvat aktiivisesti myös ympäristöjärjestöt ja kyläyhteisöt järjestämällä niittytalkoita ja rahoitusta paikallisille perinneympäristöhankkeille.

Maatalousneuvoja ja metsäsuunnittelija ovat monesti avainhenkilöitä puustoisten perinnebiotoppien tunnistamisessa ja kartoittamisessa. Tulevaisuudessa tulisi järjestää yhteisiä koulutustilaisuuksia maa- ja metsätalouden asiantuntijoille, sekä myös perinneympäristöjen hoidon rahoittajatahoille. Lisäksi on tarvetta laatia esite maanomistajille, jossa esitetään uudet arvokkaiden luontokohteiden suojele- ja rahoituskeinot.

Perinneympäristöjen suojelun ja hoidon tehostamiseksi korostettiin seminaareissa tarvetta parantaa tieto-aidon ja kokemusten vaihtoa maanomistajien ja kaikkien edistämisorganisaatioiden kesken. Perinneympäristöjen kartoitustiedot tulisi saada metsäsuunnittelijoiden käyttöön, ja kohteiden suunnittelujärjestelmätiedot rahoittajatahojen tietoon. Lisäksi kunnan kaavoitustoimenpiteet ja niiden vaikutukset perinneympäristöjen säilyttämiseen tulisi selvittää.

Kuten on todettu, perinneympäristöt ovat aiempien maankäyttömuotojen, kaskeamisen, laidunnuksen, niiton ja lehdestyksen muovaamia elinympäristöjä. Jotta arvokkaimmat kohteet voitaisiin säilyttää tuleville sukupolville on keskeinen keino löytää ratkaisuja ja hoitomuotoja, jotka mahdollisimman hyvin "jäljittelevät" näitä perinteisiä maatalouden työ- ja maankäyttömuotoja.

Liitteet

1. Seminaariohjelmat ja osallistujaluettelot
2. Esitelmät
 - Kuhmoinen
 - Tammisaari
 - Salo